Stasys Skrodenis

Kaip „Kalevala" prabilo lietuviškai

Karelų-suomių epo „Kalevalos" vertimas į lietuvių kalbą jau turi savo istoriją. 1893 m. išėjusioje knygelėje „Finai ir jų gyvenimas" pirmą kartą randame proza išverstą nedidelę 44 giesmės ištrauką apie raudantį beržą (99—138 eilutės) [1]. Tai greičiau apytikris atpasakojimas, praleidžiant įvairias poetines puošmenas, negu kad ir blogas vertimas proza. Taigi pirmuoju poetiniu „Kalevalos" vertimu į lietuvių kalbą laikytinos poeto Liudo Giros išverstos pirmosios ir antrosios giesmių ištraukos, paskelbtos 1913 m. „Vaivorykštėje" [2]. Poetas vertė iš rusų kalbos (iš garsiojo L. Belskio vertimo) ir su tekstu elgėsi gana laisvai: sujungė abi giesmes, daug ką praleido. 1919 m. išvertė dar 55 eilutes iš antrosios giesmės ir, nežymiai paredagavęs ankstesnį tekstą, išspausdino 1921 m. išėjusiame rinkinyje „Žiežirbos" [3].

L. Gira savo vertime gausiai vartojo lietuvių liaudies dainų leksiką, poetines priemones, ypač deminutyvus, dėl to daugelyje vietų epas tiesiog sulietuviškėjo:

Vai tai noras man užėjo,
Susgodojau aš godelę:
Prisiruošti dainužėlėn
Ir prabilt greičiau žodelį,
Padainuoti bočių dainą,
Mūsų giminės dainelę.[4]

Vertimas tarsi susišaukia su tuometine L. Giros poezija, kuriai lietuvių liaudies daina buvo meninis pavyzdys.

[1] Finai ir jų gyvenimas. Tilžė, 1893 („Ūkininko" Nr. 12 priedas), p. 14.
[2] Kalevala. (Iš pirmosios giesmės). Vertė L. Gira.— Vaivorykštė, 1913, Nr. 1, p. 187—193.
[3] *Gira L.* Žiežirbos, 1912—1920 m. poezijos. K.—V., 1922, p. 101—109.
[4] *Gira L.* Raštai. V., 1961, t. 3, p. 110.

1922 m. lietuviškai pasirodė visa „Kalevala", kurią išvertė poetas Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta, gyvendamas Suomijoje 1916—1917 m. (Kalevala. Suomių tautos epas. Iš antrosios ir vienuoliktosios suomių laidos lietuvių kalbon vertė A. Sabaliauskas). Tai buvo, galima sakyti, stambiausia suomių literatūros žvaigždė, nušvitusi Lietuvos padangėje, pasaulinio garso kūrinys, reikšmingai papildęs ano meto negausią originaliąją lietuvių literatūrą. Svarbus ir kitas faktas — „Kalevala" išversta iš originalo — tokios retos ir mažai kieno mokamos suomių kalbos. Todėl visai pagrįstai V. Biržiška rašė: „Jei Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija nieko kita nebūtų išleidusi be „Odisėjos", „Mažvydo" ir „Kalevalos", tais trimis spaudiniais ji pilnai būtų savo darbą pateisinusi. <...> Kiti gal ir stengsis šį tą vertimui prikišti — te patys pamėgina nors šimtąją dalį geriau išversti. Gal tuomet nutils" [5]. Dar kategoriškiau atsiliepė „Ateities" recenzentas, „Kalevalos" naudai supeikdamas kitus verstinius leidinius.

Versdamas „Kalevalą", A. Sabaliauskas turėjo labai retą progą: jis gyveno pas didelį lietuvių bičiulį profesorių Augustą Robertą Niemį ir galėjo naudotis jo paslaugomis. Tuo labiau kad A. R. Niemis buvo vienas pirmųjų šio epo struktūros, liaudiškumo, leksikos tyrinėtojų. Mat „Kalevala" yra ne vien tik meno kūrinys, bet ir poetiškai papasakota suomių tautos, jos buities, tradicijų enciklopedija. Epo kalba labai archaiška, vartojama daug kareliškų, vepsiškų žodžių ar jų formų (pagrindinės runos kaip tik ir užrašytos Karelijoje). Todėl suomių folkloristo pagalba vertėjui buvo labai reikalinga ir nepaprastai naudinga.

A. Sabaliauskas, versdamas „Kalevalą", buvo ištikimas principui — kuo arčiau originalo, kuo tiksliau. Jis epą vertė tiesiog perdėtai laikydamasis suomiškojo teksto, norėdamas išsaugoti „Kalevalos" dvasią, kuo tiksliau perteikti vaizdus, poetiką ir etnografinę atributiką lie-

[5] Knygos, 1924, Nr. 4/6, p. 347.
[6] Ateitis, 1923, Nr. 7/8, p. 368.

tuviškai, net atkurti eilių muzikinį skambesį. Antai aliteracijos, kurios yra viena pagrindinių „Kalevalos" runų, kaip ir apskritai suomių bei estų epinės dainuojamosios tautosakos savybių, stengėsi perduoti lietuviškame tekste, pvz., *maža miško mergaitytė*. Šioms pastangoms jis dažnai paaukodavo natūralų lietuvių kalbos grožį. Vertėjas net trumpino epo didvyrių vardus, tuo laimėdamas vieną ar du skiemenis kitiems eilutės žodžiams: iš *Veiniamioineno* padarė *Veinemeiną*, iš *Leminkiaineno* — *Leminkainą*, iš *Ilmarineno* — *Ilmariną* ir t. t.

Originalo eilutės yra nevienodo ilgumo: daugumą sudaro aštuonskiemenės, tačiau yra septynskiemenių ir devynskiemenių. Toks eilutės ilgio svyravimas deklamuojant aiškiai jaučiamas, tačiau runos buvo dainuojamos, ir tuomet nelygumai išsilygindavo. Vertėjas irgi stengėsi tai perteikti, nors iki to laiko jau buvo susidariusi pasauline tradicija (jos ir dabar laikomasi) versti epą vienodo ilgio aštuonskiemenėmis eilutėmis. Nuo to nenukenčia nei eilių skambumas, nei meninis išraiškingumas.

A. Sabaliausko pastangas laikytis kuo arčiau originalo greičiausia gimdė ir jo, kaip tautosakininko, noras pateikti epą lietuvių kalba kiek galima tiksliau, kad vertimu galėtų naudotis ir mokslininkai. Nors originalas ir varžė vertėją, daugelyje vietų vertimas skamba gražiai, sklandžiai, surasta lietuviškų atitikmenų poetiniams vaizdams atkurti:

Tuomet senas Väinämöinas
Ir pakilo ant erelio;
Išlipė iš marių vyras,
Žengė iš bangų galiūnas,
Užsirito ant sparnų,
Ant alkūnių didžerelio.

7 : 103—108 *

Tiesa, vertimas nėra toks nudailintas ir sudainintas, kaip L. Giros, tačiau nepaprastai tikslus, tarsi etnografo ar folkloristo tyrinėjimas. Vertėjui reikėjo ieškoti reikalingų poetinių sąvokų, kai dar ir literatūrinė lietuvių kalba nebuvo tobula. Per tai atsirado ir nemažai netobulumų, nelietuviškų konstrukcijų, dirbtinai padarytų žodžių, kurie smarkokai rėžė ausį. Taigi vaikantis realijų prasmės ir eilutės struktūros tikslumo, vertimas poetiškumu neprilygsta šio amžiaus dvidešimtmečio pabaigos lietuvių originaliosios poezijos lygiui. Daugelį tų nelygumų A. Sabaliauskas taisė, rengdamas naują „Kalevalos" laidą (bene 1940—1943 m.), tobulino eiliavimą, tikslino atskiras vietas. Deja, fašistinės vokiečių okupacijos metai nebuvo palankūs literatūrai, ir antrasis epo leidimas neišėjo.

Kalbant apie pirmąjį „Kalevalos" vertimą, pažymėtina, jog jis išleistas palyginti moksliškai, laikantis nusistovėjusios tradicijos skelbti šį epą ne tik su tikrinių vardų, bet ir etnografinių realijų paaiškinimais. A. Sabaliauskas knygos pabaigoje įdėjo du skyrius: „Išaiškinimas tikrinių vardų" ir „Paaiškinimas painesnių vietų" [7]. Pastarajam skyriui medžiagą ėmė iš A. R. Niemio parengto veikalo „Kalevalos aiškinimai" [8], gausiai papildydamas lietuviškais etnografiniais faktais (pvz., apie pirtį, tvoras, šustinį, muzikos instrumentą *kantele* ir kt.). Tokie platūs komentarai gerokai praplėtė lietuvių skaitytojų žinias apie suomių liaudies kultūrą, pasitarnavo mokslo ir populiarinimo darbams.

Apskritai, A. Sabaliauskas tarsi suaugo su „Kalevala" mūsų kultūros istorijoje. Už epo vertimą jis buvo išrinktas mokslinės „Kalevalos" draugijos Suomijoje nariu, dalyvavo jos veikloje. O pati „Kalevala" tvirtai įėjo į lietuviškąją mokslo ir populiariąją [9], net pedagoginę literatūrą [10].

Išaugusio tarybinės lietuvių poezijos lygio vis dėlto nepatenkino senasis „Kalevalos" vertimas. Jis galėjo būti priimamas tik kaip istorijos faktas. Tarybiniais metais

* Pirmasis skaičius rodo epo giesmės numerį, skaičiai po dvitaškio — eilutes.

[7] Kalevala, p. 401—423.
[8] Kalevalan selityksiä. Toimittanut A. R. Niemi. Helsingissä, 1910; Kalevalan selityksiä. Toinen, uudistettu laitos. Helsinki, 1915/16.
[9] Žr. *Skrodenis S.* Suomių literatūra lietuvių kalba. V., 1977, p. 36—42.
[10] *Būtėnas P.* Tautosakos nagrinėjimas mokykloje.— Švietimo darbas, 1928, Nr. 9, p. 1082—1084; *Miškinis M.* Lietuvių literatūra. D. 1. K., 1939, p. 8, 11.

įvairiausiomis progomis spaudoje pasirodė lietuviškai viena kita epo ištrauka, versta T. Tilvyčio, V. Sirijos Giros ir kt. [11], tačiau kurį laiką niekas nesiryžo imtis šio didžiulio darbo, kol galop poetas Justinas Marcinkevičius, išvertęs „Kalevo Sūnų" (1963), ėmėsi „Kalevalos". Praslinkus penkiasdešimčiai metų po pirmojo lietuviško „Kalevalos" vertimo pasirodymo, 1972 m. išėjo naujas Just. Marcinkevičiaus vertimas.

A. Sabaliauskas vertė iš originalo, tuo tarpu Just. Marcinkevičius — iš pažodinio rusiško R. Siukijaineno vertimo. Tai, žinoma, ne pats geriausias kelias, slepiąs daugybę duobių, o svarbiausia — nemenką pavojų prarasti ryšį su epo dvasia, tautos mąstysena, pasaulėjauta. Tačiau tarybinis poetas turėjo didesnę poetinę ir vertėjo patirtį, jį lydėjo talentas ir mokėjimas pasinaudoti turtinga lietuvių kalbos leksika. Aišku, gelbėjo ir senasis vertimas (poetas sakosi dar naudojęsis rusiškuoju L. Belskio ir latviškuoju L. Laiceno vertimais [12]).

Naująjį „Kalevalos" vertimą lengva skaityti, jis poetiškas, kalba sklandi, vaizdinga. Tačiau tai dar tik išorinis požymis. Svarbiausia — santykis tarp originalo ir vertimo. Just. Marcinkevičius pasirinko panašų kelią kaip ir jo pirmtakas: laikytis arčiau originalo, stengiantis perteikti epo etnografinį koloritą, tautos mąstymo būdą, jos poetinės kūrybos dvasią. Tik jis neaukojo lietuvių kalbos grožio tikslumui, o rūpinosi ir vienu, ir kitu. Vertimo principus poetas yra išdėstęs spaudoje: „Vertimo procese siekiau trijų tikslų: fonetikos srityje — maksimaliai išnaudoti lietuvių kalbą originalo aliteracijų ir asonansų perteikimui; sintaksės srityje — sinonimų, paralelizmų, išplėstų palyginimų ir kt. pagalba pilnai išsaugoti „Kalevalos" stilistinį piešinį; poetikos srityje — perteikti dabartiniam skaitytojui epo žavesį. Tam aš naudojausi ir dabartiniu, ir folkloriniu lietuvių kalbos klodais, taip pat griebiausi ir turtingų jos dialektizmų" [13].

Just. Marcinkevičius vertė taip pat vienodo ilgio aštuonskiemenėmis eilutėmis, pavartojo daug retesnių tarmiškų žodžių *(lobas, uždingsnis, lenkymė, šleikti, delnyti* ir kt.), priartinančių tekstą prie natūralios liaudies kalbos, nors, iš kitos pusės, kartais jie, būdami vartojami nedideliame plote, be žodyno ir nesuprantami, pvz., *lobas* (*Išgręžė lašišų lobą*, 1 : 272; *Lauko lobus akmeningus*, 2 : 20).

Suomių epinei poezijai būdingas savotiškas paralelizmas, vaizdų laipsniškas pakartojimas. Ir tokios vietos poetui pasisekė išversti (pvz., *Siita vanha Väinämöinen / otti kuusia jyviä, / seitsemiä siemeniä. . .*, 2 : 287—289 — *Tąsyk senas Veinemeinas / grūdelius šešis ištraukė, / paėmė septynias sėklas. . .*). Just. Marcinkevičius surado įdomių sinonimų pasikartojančiam veiksmui nusakyti. Antai, anties nuolatinį skraidžiojimą (suom. *liitelevi, laatelevi)* verčia *skrenda, skrieja, sklando antis* (1 : 189), iš bangų iškilusio didvyrio vaikštinėjimą — *Eina, vaikšto — vaikštinėja, / Žingsnį žengia — ženginėja* (2 : 165—6). Ir lietuviškame tekste juntame aliteracijų skambesį. Gausiai vartodamas lietuvių tautosakos leksiką, vertėjas išlaikė reikiamą distanciją tarp lietuvių dainuojamosios tautosakos ir „Kalevalos" stiliaus, ko, sakysim, nepavyko padaryti L. Girai. Pastarojo vertimas, perpildytas mažybinių ir maloninių lietuvių kalbos žodžių formų, prarado šiaurietišką ramumą, santūrumą. Juk suomių, kaip ir estų, liaudies poezijai nebūdingos mažybinės formos.

Tačiau ir Just. Marcinkevičiaus vertime liko vienas paveldėtas bruožas — nepagrįstas tikrinių vardų trumpinimas ir nelabai tiksli jų transkripcija. Pvz., *Veiniamioinenas* vadinamas *Veinemeinu, Leminkiainenas — Leminkainu, Ilmarinenas — Ilmarinu* ir t. t. Tai turbūt ne tik poeto kaltė (aišku, patogiau turėti trumpesnius žodžius negu ilgus), bet ir įsigalėjusi painiava transkribuojant tikrinius vardus į lietuvių kalbą.

---

[11] Kalevala. Fragmentas iš 44 runos. (Išvertė T. Tilvytis). — Švyturys, 1949, Nr. 7, p. 16; Kalevala (Ištrauka, išvertė V. Sirijos Gira). — Literatūra ir menas, 1949, vasario 24; Veiniamioinenas groja. (Ištrauka iš „Kalevalos" 41-osios giesmės, vertė S. Skrodenis).— Bibliotekų darbas, 1966, Nr. 9, p. 34.

[12] *Марцинкявичюс Юст.* Так явился Вайнямёйнен.— Сов. Литва, 1972, 16 июня.

[13] Ten pat.

Šis naujas lietuviškas „Kalevalos" vertimas yra neeilinis faktas mūsų literatūroje (pvz., A. Masionis recenzijoje pažymėjo, jog vertimas yra „paties aukščiausio šiandien įsivaizduojamo lygio")[14]. Už tą darbą vertėjas išrinktas mokslinės „Kalevalos" draugijos nariu, kuriai priklauso įvairių pasaulio šalių rašytojai, vertėjai ir mokslininkai, populiarinantys ir tyrinėjantys suomių liaudies epą[15].

Tuo darbu Just. Marcinkevičius praturtino lietuvišką vertimo teoriją: jis įrodė, kad verčiant liaudies kūrybą, galima ir reikia tiksliai perteikti ne tik kūrinio dvasią, bet ir sakinio, vaizdo struktūrą. Kitaip kūrinys taptų kažkoks tarpinis hibridas: nei lietuviškas (ir negali būti, nes tai kitos tautos kūryba), nei atitinkąs anos tautos dvasią kūrinys, nes išardyta originalioji vaizdų ir mąstymo sistema. Antras dalykas, plaukiąs iš pirmojo,— santūrumas, naudojantis lietuvių tautosakos lobiais. Negalima naudoti vien lietuvių tautos leksikos, poetikos, vaizdų sistemos, pamirštant verčiamo kūrinio ryšį su visai kitokiais etnografiniais, tautos mąstymo klodais, vaizdų meninės struktūros tradicijomis. Tai aktualu mums ir kitu atveju — kai imta nuosekliai leisti įvairių tautų epinę kūrybą — pasakas[16]. „Kalevala", rodos, yra vienas tų akivaizdžių pavyzdžių, įrodančių tautosakinės ir bendrinės kalbos derinimo būtinumą. Ir, trečia,— tautosakos vertimai — ne vien vaikų lektūra, bet ir tam tikros tautos pasaulėjautos, papročių, mitologijos supoetintas paveikslas. Kuo jis aiškiau prabils mums, tuo geresniu žodžiu galėsime paminėti vertėją, ne prikergusį lietuviškos pasakos ir pasakotojo dvasią, o išsaugojusį pirmykštį kūrinio grožį bei savitumą ir jį perteikusį įvairiomis lietuvių kalbos priemonėmis.

---

[14] *Masionis A.* „Kalevalos" prieangyje.— Literatūra ir menas, 1973, gegužės 26.

[15] J. Marcinkevičius — „Kalevalos" draugijos narys.— Gimtasis kraštas, 1973, birželio 14; Pagerbtas „Kalevalos" vertėjas.— Tiesa, 1973, birželio 9.

[16] Spaudoje pradėti gvildenti pasakų vertimo klausimai (*Jurgaitė S.* Viena kita pastaba dėl pasakų vertimų.— Mūsų kalba, 1978. Nr. 3, p. 25—27).

Nutolstant nuo lietuviškojo „Kalevalos" teksto, galima pažymėti, jog maždaug tuo pačiu metu, kai išėjo Just. Marcinkevičiaus vertimas, epo vertimo problema iškilo ir analizuojant kolektyviai išverstą į rusų kalbą Oto Kusineno parengtąjį „Kalevalos" variantą (Petrozavodskas, 1970). Poetai ir literatūros kritikai O. Mišinas ir T. Sumanenas žurnale „Sever" (1974, Nr. 6 ir 9) kritikavo ne tik vertimo nevienodumą bei netikslumą, bet ir nepagrįstą rusiškos tautosakinės leksikos įvedimą. Apibendrinęs šią diskusiją dr. E. Karhu pažymėjo, kad vertėjas, skverbdamasis į verčiamo epo gelmes ir ieškodamas adekvataus epinio stiliaus, turėtų vadovautis ir analitišku tyrinėtojo protu, ir betarpiška poetine nuojauta[17], tuo labiau kad kalbama „apie vertimą senosios poezijos, tokios senos, jog taip įvairių tautų visų herojinių epų karelų-suomių epas ne be pagrindo laikomas pagal tipologiją vienu iš pačių seniausių"[18]. Ir malonu, kad Just. Marcinkevičius, taip atsargiai prisilietęs prie „Kalevalos", padovanojo lietuvių skaitytojui kone tobulą karelų-suomių epo vertimą, atsistodamas šalia pasaulinio garso šito kūrinio interpretatorių.

1973—1979

---

[17] *Карху Э.* От рун к роману. Петрозаводск, 1978, с. 136.

[18] Ten pat, p. 122.